REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 8 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2018

महात्मा गांधीजीच्या आर्थिक विचाराची समर्पकता

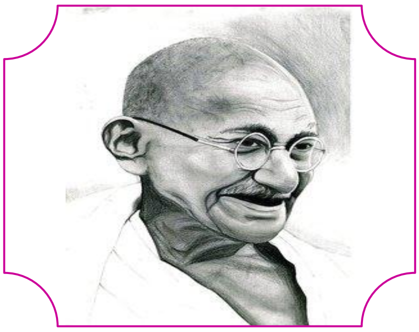

प्रा.डॉ.गवारे एन.बी.
अर्थशास्त्र विभाग, जयभवानी शिक्षण प्रसारक मंडळाचे
कला व विज्ञान महाविद्यालय पाटोदा.

प्रस्तावना :

भारताचे राष्ट्रपिता महात्मा गांधी हे अर्थ”ाास्त्रज्ञ नाहीत. त्यांनी अर्थ”ाास्त्रावर स्वतंत्र ग्रंथ लिहिलेला नाही. तरी देखील त्यांनी गरीबांच्या सहायतेसाठी एक अर्थिक कार्यक्रम दिला आहे. महात्मा गांधी हे शास्त्रीय दृष्टीने अर्थ”ाास्त्रज्ञ नसून देखील त्यांच्या विचारांनी भारतीय अर्थ”ाास्त्रावर व्यापक प्रभाव पाडला आहे. गांधीवादी विचारधारा हे भारताच्या आर्थिक जीवनात महत्त्वपूर्ण स्थान प्राप्त करते. महात्मा गांधी यांचे अर्थ”ाास्त्र बाबतचे विचार पा”िमात्य अर्थ”ाास्त्रांज्ञापेक्षा खूपच वेगळे आहेत. गांधीजींच्या दृष्टीने अर्थ”ाास्त्र जीवनाच्या सामाजिक, राजनैतिक आणि धार्मिक पैलूंनी युक्त आहे. नैतिकतेसंबंधी भावना त्यांचा आर्थिक विचारात महत्वपूर्ण आहेत.

आजचा काळामध्ये गांधीवादी तत्वज्ञान हे दिवसेंदिवस प्रासंगीक होत आहेत. 19 वे शतक हे कार्लाईल व रस्कीन यांचे आहे. 20 वे शतक हे रसेल आणि हॉक्सले यांचे आहे. तर 21 वे शतक हे गांधीचे आहे. वास्तवामध्ये गांधीवादी आर्थिक तत्वज्ञान हे सामाजिक न्यायाचे व समान वितरणाचे.आहेत. तसेच ते शा”वत व समतोल विकासाचा मार्ग आहे. कारण हे तत्वज्ञान आर्थिक तसेच सामाजिक समस्या, वाढता हिंसाचार व युध्द विपासूपणा, बेरोजगारी, वातावरणाचा –हास आणि निष्ठुर आवाज नसलेल्या मुळ नसलेल्या आणि भविष्य नसलेला विकासदर हे अचूक आव”यक आहे.

गांधीवादी आर्थिक विचार चांगला आहे. कारण तो जे आर्थिक संधी लाभ आहेत त्यांच्यावर तो लक्ष केंद्रित करतो जे ची आजची गरज आहे. नाहीतर येणा–या काळामध्ये संपूर्ण जगाला अराजकतेचा सामना करावा लागेल.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत स”ाोधनामध्ये द्वितीय स्त्रोताचा आधार घेतला आहे. त्यामध्ये विविध पुस्तके, मासिके, संदर्भग्रंथ यांचा समावे”ा आहे.

संशोधनाची उदिष्टे :

1. महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार अभ्यासणे.
2. महात्मा गांधीजीचा आर्थिक विचाराची समर्पकता अभ्यासणे.
3. महात्मा गांधी यांचा रचनात्मक कार्यक्रम यांचा अभ्यास करणे.
4. गांधीवादी अर्थ”ाास्त्राची उपयुक्ता अभ्यासणे.

महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार :

1.विश्वस्त कल्पना :

महात्मा गांधीचा आर्थिक विचारात वि”वस्ताची कल्पना हा एक महत्त्वाचा भाग आहे. गांधीजीनी सत्य व अहिंसा या तत्वाचा पुरस्कार केलाच. त्याच बरोबर अपरिग्रह या तत्वाचा पुरस्कार केला.

अपरिग्रह म्हणजे संग्रह न करण्याची श्रुती होय. उत्पन्न व संपत्तीच्या विषमतेला वाव नाही. श्रीमतांनी स्वतःला मालक न समजता वि"वस्त समजावे अ"ाी त्यांची अपेक्षा होती. 'वि"वस्ताला फक्त जनता सोडून इतर कोणताही वारस नसतो.'

वि"वस्त कल्पनेमध्ये खालील मुदयांचा समावे"ा आहे.

1. वि"वस्त कल्पना हे सध्याच्या भांडवल"ााही अर्थव्यवस्थेचे परिवर्तन समतेवर आधारित समाज करण्याचे साधन आहे. भांडवलदारांना स्वतःचा वृत्तीमध्ये सुधारणा करण्याची संधी याद्वारे प्राप्त होते.
2. खाजगी मालमत्ता हक्काला सार्वजनिक मान्यता नाही. समाज कल्याणाच्या दृष्टीने मालमत्ता वाळगता येईल.
3. या कल्पनेत संपत्तीचा वापर आणि मालकी यावर वैद्यनिक नियंत्रण असू शकेल.
4. व्यक्तीला स्वतःच्या स्वार्थी समाधानाकरीता आणि समाजहित विरोधी कार्याकरीता स्वतःच्या संपत्तीचा वापर करता येणार नाही. आणि मालकी ही अनुभवता येणार नाही.
5. कमाल उत्पन्नावर सुध्दा एक मर्यादा नि"चित करावी.
6. समाजाची गरज उत्पादनाचे स्वरुप ठरतील.

थोडक्यात वि"वस्त कल्पना ही गांधीजीचा अहिंसात्मक मार्गाने भांडवल"ााही समाज बदलण्याचे एक साधन आहे. ही कल्पना भारताकडून जगाला मिळालेली एक देणगी आहे.

2. सर्वोदय :

सर्वोदय या संकल्पनेचा आधुनिक काळात प्रथम वापर करणारे गांधीजी हे कदाचित पहिले विचारवंत आहेत. सर्वोदय या कल्पनेचा शब्द"ाः अर्थ सर्वाचा उदय किंवा सर्वांचे कल्याण असा होतो. सर्वोदय तत्वज्ञान भांडवल"ााही, समाजवाद आणि लोक"ााही समाजवाद यांच्या विरोधात नाही. यामध्ये भिन्न विचारसरणीमधील चांगल्याचा विचार आणि वाईटाकडे दुर्लक्ष अ"ाी भूमिका आहे.

सर्वोदय कल्पनेत पुढील मुद्दे आहेत.

1. सर्वाच्या कल्याणामध्ये व्यक्तीचे कल्याण समावले आहे.
2. जमीनदार आणि भांडवलदार वर्गाकडून शेतमजूर व कामगारांची पिळवणूक होवू देता कामा नये.
3. सामान्य, श्रमिक, शेतकरी, हस्तव्यवसायाची यांचे जीवन जगण्यासारखे आहे.
   भौतिक कल्याण म्हणजे सामाजिक प्रगती असे न मानता सर्वांचा सर्वांगिण विकास आणि सर्वांचे कल्याण सर्वोदयामध्ये अभिप्रेत आहे.

3. ग्रामस्वराज्य :

गांधीजीच्या मते, भारतीय खेडयांचे पुनरुजीवन व्हावे अ"ाी कल्पना होती. अ"ाी खेडी स्वयंपूर्ण असावी आणि त्यामध्ये उत्पादन, उपभोग आणि वितरण या आर्थिक किया एकाच वेळी घडाव्यात शेती ही संपन्न व्हवी उदयोग विकेंद्रीत असावा. खेडयाचा रचनेमध्ये सुसुत्रता असावी, फलझाडे असावेत, धर्म"ााळा व लहान दवाखाना हवा, अन्नधान्य व वस्त्र याबाबतीत स्वयंपूर्णता हवी, स्वच्छ रस्ते, सुंदर धर्म स्थळे, सांडपाण्याची योग्य व्यवस्था व समाजमंदीर इ. बाबी हव्यात.

वरील सर्व बाबी लक्षपूर्वक अभ्यासल्या तर गांधीजीचा आद"ा खेडयाचा विचार किती स्पष्ट होता हे जानवते.

4. स्वदेशी बाबत विचार :

गांधीजीनी आपले विचार मांडताना स्वदे"ाी या संकल्पनेचा अग्रहाने पुरस्कार केला. स्वदे"ाीचा पुरस्कार, प्रसार, स्वीकार आणि स्वराज्य व स्वराष्ट्रभिमान यामध्ये एक प्रकारची परस्पर पुरकता आहे. भारतातील सामान्य जनतेच्या दारिद्रयाला स्वदे"ाीचा त्याग ब—याअं"ाी कारणीभूत आहे. असा विचार त्यांनी व्यक्त केला. विदे"ाातून वस्तू आयात करण्याचे थांबवले तर आपला दे"ा आर्थिक दृष्टया संपन्न होईल अ"ाी त्यांची कल्पना होती. त्यांच्यामते "If not an article of commerce had been brought from England she would be today a land flowing with milk and honey." M.K.Gandhi

जर इंग्लंडमधून एक ही व्यापारी वस्तू भारतात आणली नसती तर आज भारत दुध व मध यांनी समृध्द बनला असता.

5. विकेंद्रिकरण व लघु उद्योगासंबंधी विचारः

महात्मा गांधीनी विकेंद्रित अर्थव्यवस्थेचा पुरस्कार केला. त्यांच्यामध्ये उत्पादनाचे केंद्रिकरण झाले तर शहराची वाढ मोठया प्रमाणावर होईल. शहराची लोकसंख्या वाढेल त्याहून अनेक सामाजिक व आर्थिक प्र"न निर्माण होतील. लोकांना राहण्यासाठी घरे उपलब्ध होणार नाहीत. त्यामुळे पचंड प्रमाणात झोपडपट्टयांची वाढ होईल. शहराच्या वाढीमुळे प्रदूषण, हिंसा, अनाचार या सारख्या अनिष्ठ गोष्टीची वाढ मोठया प्रमाणत होईल.

महात्मा गांधीच्या मते जेथे श्रम"ाक्ती विपुल आहे. तेथे यंत्राचा वापर करुन उदयोगांचे केंद्रिकरण करण्याऐवजी विकेंद्रीकरण केलेल असावे. लघु उदयोगांना त्यांनी प्राधान्य दिले.

महात्मा गांधी हे मोठया उदयोगाच्या व केंद्रिकरणाच्या विरुध्द होते. त्याच्यामते, भारतामध्ये श्रम विपुल असलेल्या राष्ट्रात लघु उदयोग असावेत म्हणजे खेडयात रोजगार निर्माण होईल.

निष्कर्ष :

महात्मा गांधीचा आर्थिक विचारातून खालील निष्कर्ष समोर येत आहेत.

1. महात्मा गांधीजीची वि"वस्ताची कल्पना ही भारताकडून जगाला मिळालेली एक देणगी आहे.
2. सर्वांचा सर्वांगिण विकास आणि सर्वांचे कल्याण सर्वोदयामध्ये अभिप्रेत आहे.
3. खेडयाचा रचनेमध्ये सुसुत्रता हवी असे दिसून आले.
4. स्वदे"ीचा पुरस्कार केला.
5. उदयोग हे विकेंद्रीत असावे व लघु उदयोगाचा पुरस्कार केला.

गांधीवादी आर्थिक विचार चांगला आहे. कारण तो जे आर्थिक संधी व लाभ आहेत. त्यांच्यावर तो लक्ष केंद्रित करतो जे की, आजची महत्त्वाची गरज आहे. नाहीतर येणा—या शाळामध्ये संपूर्ण जगाला अराजकतेचा सामना करावा लागेल. जगाला जर आपले अस्तित्व कायम ठेवायचे असेल, कल्याणाच्या मार्गाला जायचे असेल,तर गांधी विचारांना पर्याय नाही.

संदर्भसूची :

1. Vibhuti Patel, 'The Indian Economic Journal' Oct.-Dec. 2012, Page No.169,170.
2. प्रा.रायखेलकर ए.आर.,'आर्थिक विचारांचा इतिहास', विद्याबुक्स औरंगाबाद,जून 2005.
3. डॉ.खंदारे एस.एम.,जागतिक आर्थिक विचारांचा इतिहास, कैलास पब्लिके"ान, औरंगाबाद, जानेवारी 2011.
4. विद्याधर पटवर्धन, 'आर्थिक विचारांचा इतिहास',पिंपळापुरे ॲन्ड कं. पब्लि"ार्स,नागपूर जून 1992.